

Aleksandar Matković
OD ARTISTIČKOG DO DEVIJANTNOG

Urednici

Dragorad Kovačević

Zoran Kolundžija

Copyright © Aleksandar Matković, Novi Sad, 2024.

Sva zadržana prava obavezuju na odgovornost, te sadržaj knjige, celishodno ili po segmentima, ne sme biti reprodukovan, analogno ili digitalno, bez dopuštenja autora, a prema odredbama Zakona o autorskim pravima.

Aleksandar Matković

OD ARTISTIČKOG DO DEVIJANTNOG

ORION BOOKS ART
ORION ART
Beograd

PROMETEJ
Novi Sad

Ivani i Eleonori

Sadržaj

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU.....	13
PREDGOVOR PRVOM IZDANJU.....	15
I UMETNOST, SOCIJALNA DEVIJANTNOST, PRAVO – TRASIRANJE TRANSDISCIPLINARNOG OKVIRA	
1. Koncept „devijantnosti“: priroda društvenih vrednosti i relativnost stigme „devijantnog“.....	19
1.1. Odnos devijantnosti i vremena.....	19
1.2. Odnos devijantnosti i prostora.....	24
1.3. Devijantnost i društvene vrednosti.....	28
2. Umetnost, društvena devijantnost i pravo.....	34
2.1. Uvodne napomene.....	34
2.2. Poimanje društvene devijantnosti.....	34
2.3. Umetnost i društvena devijantnost.....	36
2.4. Umetnost i protivpravnost.....	39
2.4.1. Umetnik kao učinilac protivpravne radnje.....	39
2.4.2. Prikazivanje protivpravnih radnji kao tema umetničkog dela.....	43
2.4.3. Umetničko delo kao protivpravna radnja.....	44
2.5. Pomeranje granica artistske devijantnosti – primer savremene (avangardne) umetnosti.....	46
2.6. Zaključci.....	50
3. Razgraničenje devijantnosti i protivpravnosti u domenu umetnosti.....	55
3.1. Devijantnost, delinkventnost i protivpravnost u generalnom životu i umetničkom stvaralaštvu.....	55
3.2. Privatni život umetnika.....	56
3.3. Tematika umetničkog rada.....	57
3.4. Umetničko delo kao devijantni ili protivpravni sadržaj.....	58
4. Dva moguća pristupa izjednačavanju umetnosti i života – postavke avangardne umetnosti <i>versus</i> sociološka paradigma „dramaturgije“.....	61

4.1. Uvod.....	61
4.2. Izjednačavanje umetnosti i života u sferi avangardne umetnosti.....	61
4.3. Izjednačavanje života i umetnosti kroz sociološku paradigmu dramaturgije.....	62
4.4. Artističko <i>versus</i> naučno: sličnosti i razlike između dve navedene paradigme.....	64
5. Pristanak povređenog kao osnov za isključenje protivpravnosti u sferi umetničkog delovanja.....	67
5.1. Uvodne teze.....	67
5.2. Pristanak povređenog u pravnoj teoriji i praksi.....	67
5.3. Pristanak povređenog u umetničkoj praksi – studija dva slučaja.....	73
5.3.1. Performans <i>Ritam 0</i> Marine Abramović.....	73
5.3.2. Performans <i>Shoot</i> Krisa Bardena.....	75
5.4. Umetnička sloboda <i>versus</i> zakon – granice pravne dopuštenosti pristanka povređenog u umetnosti.....	77
5.5. Zaključni uvidi.....	80

II SLIKARSTVO

1. Slikarstvo i devijantnost: generalne perspektive.....	85
2. Jugoslovensko nepoželjno slikarstvo: slučaj Miće Popovića.....	89
2.1. Uvodna beleška.....	89
2.2. Generalni kontekst života i stvaralaštva Miće Popovića.....	89
2.3. Subverzivni radovi i zabrana izložbe iz 1974. godine.....	91
2.4. (Polu)provokativno stvaralaštvo: dvostruka priroda Popovićeve umetničke subverzivnosti.....	93
3. Strit art – od ulične delinkvencije do etablirane umetnosti.....	97
3.1. Strit art u vremensko-prostornoj perspektivi.....	97
3.2. Osobnosti devijantnosti i delinkventnosti strit arta.....	98
3.3. Strit art kao permanentno prestupnička umetnost.....	102

III KNJIŽEVNOST

1. Engleski romantizam i opijum – prilozi za proučavanje „narkomanske potkulture“ ..	109
1.1. Uvod.....	109
1.2. Pojam i obeležja narkomanske potkulture.....	109
1.3. Romantizam i opijum.....	112
1.4. „Opijumska scena“ pisaca romantizma – sličnosti i razlike sa narkomanskom potkulturom.....	116
2. Objedinjavanje privatne i književne devijantnosti: socijalne devijacije u životu i stvaralaštvu Žana Ženea	122
2.1. Pisac i socijalne devijacije – generalni osvrt i kontekstualizacija Ženeove pozicije.....	122
2.2. Socijalne devijacije u privatnom životu Žana Ženea.....	124
2.3. Socijalne devijacije u Ženeovoj književnosti.....	128
2.4. Sfera preplitanja: objedinjavanje privatnodevijantnog i književnodevijantnog...130	

IV AVANGARDNA UMETNOST

1. Avangarda kao socijalna devijacija.....	137
2. Futurizam: od (kripto)devijantnosti do društvene normalnosti.....	144
2.1. Futurizam u svetlu artistskih i društveno-političkih kontroverzi.....	144
2.2. Ideologija nasilja u futurizmu.....	145
2.3. Ostali devijantni aspekti.....	147
2.4. Politički aspekti futurizma – od sistemskih do antisistemskih devijacija.....	149
2.5. Futurizam u vrednosno-normativnoj perspektivi.....	155
3. Dadaizam kao umetnička forma i socijalna subverzija.....	158
3.1. Uvod.....	158
3.2. Obeležja dadaizma i povezanost sa sferom socijalne devijantnosti.....	158
3.3. Dadaizam u Jugoslaviji i njegov devijantni potencijal.....	165
3.4. Sumarni uvidi.....	168
4. Degenerična umetnost kao primer fluidnosti devijantne stigme.....	171
4.1. Istorijska i sociokulturološka kontekstualizacija degenerične umetnosti.....	171
4.2. Uticaj ideja Čezara Lobreza: degenerična umetnost kao pokazatelj „atavizma“.....	176
4.3. <i>Per aspera ad astra</i> (i <i>vice versa</i>): fluidnost statusa „degenerične umetnosti“.....	177
5. Neoavangardna umetnost i socijalne devijacije – jugoslovensko iskustvo.....	179
5.1. Generalni odnos neoavangardne umetnosti i socijalne devijantnosti.....	179
5.2. Društenopolitički kontekst neoavangardne/konceptualne umetnosti u Jugoslaviji – rad grupa „KÔD“, „Januar“ i „Februar“.....	180
5.2.1. Društenopolitički kontekst jugoslovenske neoavangardne/konceptualne umetnosti.....	180
5.2.2. Rad grupa „KÔD“, „Januar“ i „Februar“.....	182
5.2.3. Problem određenja ideologije „KÔD-a“.....	183
5.3. Jugoslovenska neoavangardna umetnost i socijalna devijantnost.....	186
5.4. Osobnosti socijalno devijantnih manifestacija jugoslovenske neoavangardne umetnosti.....	200
6. Fenomen šok-arta u svetlu socijalne devijantnosti.....	208
6.1. Šok-art kao umetnička pojava.....	208
6.2. Primeri šok-arta.....	209
6.3. Primeri šok-arta u Srbiji.....	216
6.4. Socijalnopatološke manifestacije u sklopu šok-arta.....	221
6.5. Diskusija i zaključci.....	224
7. Marginalna umetnost u psihopatološkom i sociopatološkom kontekstu.....	231
7.1. Pojam, karakteristike i rasprostranjenost marginalne umetnosti.....	231
7.2. Marginalna umetnost i devijantnost.....	234
7.3. Kratka studija slučaja: Adolf Velfli.....	236
7.4. Između psihopatologije i socijalnih devijacija – ocena devijantnog konteksta marginalne umetnosti.....	238
8. Branjanje granice između umetničke i devijantne prakse – primer fenomena Dei leči...240	
8.1. Dei leči u društvenom i artistskom kontekstu.....	240

8.2. Dei leći i socijalna devijantnost.....	252
8.3. (Ne)mogućnost trasiranja granice između umetničkog i devijantnog.....	260

V FILM

1. Snaf film i socijalna devijantnost.....	271
1.1. Opšti odnos filma i socijalne devijantnosti.....	271
1.2. Obeležja snaf filma.....	272
1.3. Razgraničenje između snaf filma i ostalih video zapisa koji pokazuju istinite socijalnopatološke pojave.....	274
1.4. Snaf film i socijalne devijacije.....	276
1.4.1. Socijalne devijacije u snaf filmovima.....	276
1.4.2. Odnos snaf filma i socijalnih devijacija.....	278
1.4.3. Snaf film kao devijantna pojava <i>sui generis</i>	281
2. Društvena devijantnost i crni talas jugoslovenskog filma.....	287
2.1. Crni talas u svetlu društvenih prilika u posleratnoj Jugoslaviji.....	287
2.2. Devijantnost kao tema filma: socijalne devijacije u filmovima crnog talasa...290	
2.3. <i>Film kao devijantna pojava ili radnja: cenzura crnotalasnih ostvarenja</i>	295
2.4. <i>Filmski stvaralac kao devijant: sankcionisanje i stigmatizacija crnotalasnih autora</i>	302
2.5. Ukupnost crnotalasne „devijantne perspektive“.....	306

VI MUZIKA

1. Devijantnost i muzika kroz prizmu blek metal kontrakture.....	315
1.1. Osvrt na istorijat blek metal kontrakture.....	315
1.2. Ideološko-tematski opseg blek metala.....	320
1.3. Blek metal i politika – politički aspekti ekstremizma u blek metalu.....	326
1.4. Kriminalitet i blek metal.....	338
1.4.1. 1980-e: počeci „blek metal kriminaliteta“.....	339
1.4.2. 1990-e: iskustvo norveške scene.....	341
1.4.3. Internacionalna recepcija „blek metal kriminaliteta“.....	346
1.4.3.1. Nemačka.....	347
1.4.3.2. Francuska.....	350
1.4.3.3. Švedska.....	351
1.4.3.4. Poljska.....	352
1.4.3.5. Italija.....	354
1.4.3.6. Finska.....	357
1.4.3.7. Portugalija.....	358
1.4.3.8. Rusija.....	359
1.4.3.9. Čile.....	363
1.4.3.10. Tajland.....	364
1.4.4. Kriminalitet povezan sa NS blek metal scenom.....	365
1.4.5. „Blek metal kriminalitet“ i ekstremna levica.....	367

1.4.6. Blek metal i terorizam.....	368
1.4.7. Blek metal i učešće u paravojnim formacijama.....	372
1.5. Kriminalitet i blek metal u Srbiji.....	376
1.5.1. Slučajevi povrede groba.....	377
1.5.2. Oštećenja verskih objekata.....	380
1.5.3. Ostala krivična dela.....	383
1.6. Krivična dela u vezi sa blek metal kontrakulturom.....	385
1.7. Razgraničenje između elemenata artističkog, devijantnog i protivpravnog u sklopu blek metal kontrakture.....	390

VII STRIP

1. Strip i društvene devijacije u Jugoslaviji.....	409
1.1. Uvodni osvrt.....	409
1.2. Strip i devijantnost u inostranoj praksi.....	409
1.3. Strip i devijantnost u Jugoslaviji.....	411
1.3.1. Karakteristike lokalne stigmatizacije stripa.....	411
1.3.2. Primeri devijantnosti u praksi.....	415
1.4. Diskusija i zaključci.....	418

VIII GRANIČNI SLUČAJEVI (GRANIČNE) UMETNOSTI

1. Društveno-politički performans: na tromeđi društvenog aktivizma, političke prakse i umetnosti performansa.....	425
1.1. Fenomen društveno-političkog performansa.....	425
1.2. Umetnost performansa <i>versus</i> politički performans.....	426
1.3. Granice devijantnosti i protivpravnosti.....	429
1.4. Politički performans: legitimna društvena praksa ili zloupotreba umetnosti...430	
2. Umetnost protiv umetnosti: proekološke performativne prakse.....	435
2.1. <i>Ars contra Artem</i> : od idejne konstrukcije do praktične artističke destrukcije...435	
2.2. Proekološki performansi u generalnom kontekstu uništavanja umetničkog nasleđa.....	436
2.3. Primeri proekoloških performansa kojima se ugrožava kulturno-umetnička baština.....	438
2.4. Sporna umetnost protiv „prave umetnosti“: dvostruka antiartistička perspektiva.....	445

SPISAK KORIŠĆENIH IZVORA.....	451
-------------------------------	-----

POGOVOR: Slobodan Beljanski – Umetnost u prestupu.....	493
--	-----

BELEŠKA O AUTORU.....	495
-----------------------	-----

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

Monografija „Umetnost, socijalna devijantnost i pravo: teorijski okviri i studije“ inicijalno je objavljena 2022. godine i shodno generalnoj praksi i preferencijama autora, namenski nije prošla kroz uobičajenu proceduru prezentovanja niti široj, niti stručnoj javnosti. Umesto toga, veći deo vrlo limitiranog tiraža „u tišini“ je razaslat stručnim bibliotekama i podeljen nekolicini kolega koje su svojim angažovanjem u različitim oblicima, po pravilu i same bile uključene u postupak nastanka i objavljivanja te publikacije. Ipak, kako to neretko biva, i ta knjiga (računajući i pojedine segmente koji su joj prethodili i koji su u revidiranoj verziji u njoj obuhvaćeni) samostalno je našla svoj put do pojedinih kolega-entuzijasta kojima istraživački elan i akademska strast ka samostalnom traganju za „nevidljivom“ literaturom nisu nepoznanica. Upravo na uporno i energično podsticanje pojedinaca koji su bili mišljenja da je, zarad zadovoljenja deficita u postojećoj literaturi, potrebno u što skorijem roku objaviti novo izdanje, autor je doneo odluku da pristupi tome poslu znatno ranije nego što je to inicijalno (i sasvim hipotetički) planirao. U tom pogledu, autor posebnu zahvalnost duguje prof. dr Slavku Bogdanoviću koji je bio najistrajniji u naganjanju autora da pristupi radu na novom izdanju, te koji je ličnim zalaganjem na različite načine – od stručnih, do tehničko-organizacionih – pružio dragocen doprinos realizaciji čitavog projekta. U pogledu prirode i sadržine novog izdanja, umesto da se pristupi klasičnom reprintu postojeće monografije, autor je odlučio da u novu verziju inkorporiše značajan broj novih tematskih celina koje su se, nakon publikovanja prvog izdanja, postepeno počele kristalisati kao teme za buduća istraživanja. Osim toga, sistematizacija materije takođe je pretrpela određene modifikacije – kako u pogledu uvođenja novih osnovnih odeljaka, tako i u pogledu dodatnog usloznavanja potkategorija unutar postojećih. Konačno, i sam tekst prvog izdanja pretrpeo je temeljnu reviziju i dopunu, pri čemu je posebna pažnja poklonjena dodatnom istraživanju onih umetničkih fenomena i umetničkih praksi za koje je primećeno da su naročito deficitarni u dosadašnjoj stručnoj publicistici. Usled svega navedenog, projekat rada na novom izdanju ubrzo je premašio svoje inicijalne okvire, praktično prerastavši u

izradu nove monografije – naravno, uz puno uvažavanje prethodne publikacije kao tekstualnog temelja iz koga je iznikla i na koji je nadovezana.

U procesu rada, veći broj pojedinaca iskazao je spremnost da pruži vredan doprinos shodno svojim stručnim kompetencijama. Tim povodom, autor koristi priliku da se zahvali sledećim osobama bez čijeg učešća ova publikacija nedvojbeno ne bi bila ista: prof. dr Slavku Bogdanoviću, na kolegijalnim i prijateljskim podsticajima, nesebičnom zalaganju da ova knjiga ugleda svetlost dana u što sadržajnijem obliku, kao i na aktivnom učešću u procesu njenog nastajanja na različitim ravnima; Dragoradu Kovačeviću (Orion Art) i Zoranu Kolundžiji (Prometej), na spremnosti za upuštanje u ovaj izdavački projekat i na iskazanom poverenju sa time u vezi; recenzentima: Slobodanu Beljanskom, prof. dr Gojku Tešiću i prof. dr Žoltu Lazaru, kao i recenzentima monografije-prethodnice: prof. dr Jovanu Ćiriću i prof. dr Leonasu Tolvaišisu, na izdvojenom vremenu, uloženom trudu i dragocenim stručnim savetima; drugim stručnjacima na različitim poljima naučne i umetničke teorije, umetnicima i ostalim pojedincima koji su pruženim informacijama doprineli nekom od segmenata ove studije: prof. emeritus dr Tiboru Varadiju, Veri Varadi, Dragoljubu Pavlovu, Nadi Popović, Želimiru Žilniku, Slavku Timotijeviću, Vladimiru Vrgoviću, Veljku Milkoviću, Balintu Sombatiju, Nikoli Džafu, Jovanu Jakšiću, Željku Gruloviću i svima ostalima koji su potencijalno, a svakako nehotično izostavljeni. Konačno, kao i uvek, autor najveću zahvalnost duguje svojoj supruzi dr Ivani Novakov na bezgraničnoj podršci u svim zamislivim aspektima rada na knjizi: od inicijalne kontemplacije, do finalne realizacije.

U Novom Sadu, 18. maja 2023.

Autor

PREDGOVOR PRVOM IZDANJU

O umetnosti kao generalnom fenomenu, kao i o nizu najrazličitijih sfera i pojmova koji stoje sa njom u vezi, ispisane su nebrojene stranice stručne literature. Isto tako, o raznovrsnim aspektima devijantnosti (socijalne i psihološke) takođe postoji obilje krajnje heterogene građe. Situacija je identična i u slučaju prava, odnosno literature posvećene pravnoj teoriji i praksi. Ipak, uprkos opisanom tekstualnom izobilju, primećuje se da je količina izvora koji se bave međusobnom interakcijom ovih pojava neuporedivo manja. Izraženo drugim rečima, evidentno je da je mnogostruko manji stepen istraživačke pažnje posvećen proučavanju sadejstva umetnosti, društvene devijantnosti i prava, kao evidentno različitih, ali nesumnjivo interaktujućih sfera. Određeni naučni napori opisanog tipa mogu se primarno uočiti u domenu odnosa između umetnosti i devijantnosti. Istina, ovde vidno dominira usmerenje ka psihopatološkim, a ne ka socijalnopatološkim (to jest *socijalno* devijantnim) činionicima, kao i fokusiranje na pojedine specifične oblike devijantnosti, nasuprot sistematskom i sveobuhvatnom pristupu devijantnosti kao krovnom pojmu. Takođe, izvestan naučni doprinos ostvaren je na polju proučavanja relacije umetnosti i prava, naročito uvažavajući brojnost i heterogenost okolnosti pod kojima ove dve sfere mogu doći u međusobnu vezu. No, dok se u pogledu konekcije između *artističkog* i *devijantnog*, kao i *artističkog* i *pravnog*, može pronaći određeni fond literature, dotle se sveobuhvatni odnos *umetnosti*, *socijalne devijantnosti* i *prava* pokazuje kao upadljivo zanemarena tema u nauci.

Knjiga koja je pred čitaocem predstavlja rezultat autorovih višegodišnjih istraživanja u domenu veze između svih navedenih pojmova: *artističkog* i *devijantnog*, *artističkog* i *protivpravnog*, kao i međusobne interakcije sve tri označene sfere. Deo takvih istraživanja autor je objavljivao tokom proteklih godina u različitim naučnim publikacijama. Opisani delovi pojavljuju se u ovoj knjizi u modifikovanoj i dopunjenoj formi koja je usklađena sa potrebama predmetnog rada. Sa druge strane, većina ovde publikovanih materijala ranije nije objavljivana, usled čega se oni pojavljuju u premijernom obliku pisanom isključivo za potrebe ove monografije.

U pogledu sadržine knjige, svesno je zastupan fragmentarni pristup, u okviru koga su selekcionisane i obrađivane pojedine teme koje svojom specifičnošću odgovaraju zadatoj temi. Struktura rada postavljena je tako da svaki od osnovnih tematskih odeljaka može biti posmatran dvojako: kao deo šire celine (tj. knjige u celosti), ali i kao zasebna studija koju je moguće tretirati kao samostalnu naučnu celinu. Ovakav pristup nužno je imao za posledicu sadržinsku heterogenost, kao i svesno ponavljanje određenih informacija, koje smo ipak nastojali da svedemo na najmanju moguću meru. Prilikom selekcije tematskih celina, vodili smo se načelom da u što je moguće većoj meri posvetimo prostor umetničkim pojavama na prostoru naše zemlje i njenih država prethodnica. Obrazloženje za ovakav potez čini se samorazumljivim. Budući da je inostranim artističkim pojavama o kojima je ovde reč posvećen neuporedivo veći prostor u stručnoj literaturi u odnosu na domaće predstavnike istovrsnih artističkih fenomena, fokusiranjem na primere iz naše prakse nastojali smo da ublažimo opisanu disproporcionalnost, ali i da osvetlimo jednu značajno manje poznatu sferu umetnosti i njene potencijalne veze sa domenom devijantnosti i (protiv) pravnosti. Autor je namenski izbegao dosledno obrađivanje svih zamislivih aspekata veze između umetnosti, devijantnosti i prava, smatrajući da bi takav poduhvat neminovno morao imati enciklopedijske razmere, što ni na koji način nije bila naša zamisao. Umesto toga, nastojali smo da ponudimo integralan, ali i kompaktan prikaz dovoljnog diverziteta umetničkih praksi koje svedoče o postojanju različitih veza na osovini umetnost-devijantnost-pravo. Istovremeno, izražavamo nadu da i ovakav odabir tema ipak omogućava čitaocima izvođenje generalnih pravilnosti – bilo neposredno, bilo putem analogija – o ukupnosti konekcije koja postoji između tri u naslovu nabrojane kategorije. Svakako, prostor za dalje istraživanje ostaje otvoren, usled čega je autor posebnu pažnju i poklonio pokušaju da „načne“ ovu zapostavljenu temu i približi je zainteresovanoj naučnoj javnosti, otvarajući teren za dalja interdisciplinarna istraživanja kojima bi ova knjiga, kao polazište i orijentir, mogla biti od pomoći.

U Novom Sadu, 17. februara 2022.

Autor

I

UMETNOST, SOCIJALNA DEVIJANTNOST, PRAVO – TRASIRANJE TRANSDISCIPLINARNOG OKVIRA

1. KONCEPT „DEVIJANTNOSTI“: PRIRODA DRUŠTVENIH VREDNOSTI I RELATIVNOST STIGME „DEVIJANTNOG“

Pojam „devijantnog“¹ neretko izaziva terminološku zabunu, kako u stručnim krugovima (pre svega, sociološkim i kriminološkim), tako i u opštoj javnosti. O shvatanju devijantnosti u sociološkom i socijalnopatološkom kontekstu biće više reči na odgovarajućem mestu nešto kasnije. Ovde ćemo se, pak, fokusirati na nešto uopšteniji i fleksibilniji prikaz datog koncepta, sa naročitim akcentom na sledećim pitanjima: a) odnos devijantnosti i vremena; b) odnos devijantnosti i prostora; c) devijantnost i društvene vrednosti. Prateći navedeni redosled, razmotrićemo svaku od nabrojanih relacija ponaosob.

1.1. Odnos devijantnosti i vremena

Pojam i definicija devijantnosti direktno su uslovljeni vremenskim kontekstom u kome se dati pojam razmatra. Kako istorija pokazuje, protekom vremena, smenom epoha i civilizacija, paralelno je dolazilo i do promena u domenu društvenih vrednosti. Shodno navedenom, vrednosti koje su u određenom istorijskom razdoblju bile okarakterisane kao prihvaćene i poželjne, nisu nužno bile istovrsno ocenjene u razdoblju koje je usledilo, ili pak u onom koje mu je prethodilo. Posmatrano iz obrnute perspektive, situacija je identična i u pogledu vrednosti koje se smatraju za negativne – odnosno, u našem kontekstu, devijantne: nešto što je predstavljalo devijaciju u određenom vremenskom razdoblju, neretko nije permanentno posedovalo takav negativan društveni status i u drugim razdobljima (bilo prethodećim, bilo narednim). Zarad plastičnijeg dočaravanja, možemo posegnuti za nekoliko ilustrativnih primera. Jedan od slikovitijih primera pruža nam uvid u evoluciju odevanja kroz vreme, kao i u društvene kontekste koji su takvo odevanje vrednosno kvalifikovali i usmeravali. Primera radi, u urođeničkim zajednicama, oskudno oblačenje predstavljalo je opšteprihvaćen standard. U antičkoj civilizaciji, telo kao fenomen i nagost kao stanje takođe nisu

¹ O generalnom pojmu devijantnosti i socijalne devijantnosti v. npr: Best, 2004; Goode, 1996; Henry, 2018. O teorijama socijalne devijantnosti v., između ostalog: Becker, 1963; Cohen, 1959; Hirschi, 1969; Kaplan & Johnson, 2001; Lemert, 1951; Merton, 1938; Merton & Nisbet, 1961; Sutherland et al., 1992; Taylor et al., 2013.

predstavljali tabu temu. Sa druge strane, promenom vrednosnih kriterijuma i uvođenjem drugačijih normi javnog morala, nago telo postalo je jedan od najnaglašenijih tabua, dok se „slobodno“ odevanje, po pravilu, vezivalo za lica niskih moralnih vrednosti koja su se najčešće bavila prostitucijom i s njom povezanim aktivnostima. Opet, progresivnom liberalizacijom u različitim oblastima, promenom statusnog odnosa između muškaraca i žena, a osobito sa pojavom seksualne revolucije tokom 60-ih godina prošlog veka dolazi do radikalnog zaokreta u dotadašnjoj praksi odevanja, ali i do promene vrednosnih kriterijuma koji oblikuju društvenu svest o tome šta je u domenu oblačenja devijantno, a šta ne. Postavimo problem na najočigledniju (moglo bi se reći i: namenski prozaičnu) ravan: ženske pantalone (dugo doživljavane kao muški odevni predmet), bikini (a pre toga i svaki drugi kupaći kostim), suviše kratke suknje i dr. – ne tako davno, prema tadašnjim odevnim kodeksima, sve su to bile nezamislive kategorije za nekoga ko je pretendovao da uživa dobar glas u svojoj društvenoj zajednici.

Domen partnerskih odnosa takođe nam pruža čitavu paletu primera promene vrednosnog sistema i pomeranja granice devijantnosti. Primera radi, na određenom stupnju razvitka čovekove zajednice, stupanje u partnerske odnose između bliskih srodnika nije bilo sukobljeno sa uvreženim društvenim normama, dok je u kasnijim, naprednijim oblicima ljudske istorije takvo ponašanje okarakterisano kao rodoskrvljenje i označeno kao izrazito negativno. U mnogim istorijskim civilizacijama, stupanje u polne odnose pre zasnivanja braka smatrano je za ozbiljno ogrešenje o različite vrednosne norme. Štaviše, u ekstremnijem obliku, na društvenu osudu nailazilo je svako polno opštenje koje nije vršeno u svrhu prokreacije. Nasuprot tome, kao što iskustvo zapadne civilizacije pokazuje, takva shvatanja su u velikoj meri odavno napuštena, budući da se, shodno važećoj paradigmi pomenute civilizacije, društveno prihvatljivim shvata svaki odnos pojedinaca koji su dostigli određeni uzrast i koji u takav odnos stupaju svojom voljom. Izjašnjavanje o sopstvenom polnom i rodnom identitetu bez rizika da pojedinac pretrpi pravne i druge posledice predstavlja još jednu od civilizacijskih tekovina; međutim, treba se podsetiti da je do sasvim nedavno u odgovarajućim naučnim disciplinama takvo ponašanje bilo okarakterisano kao devijantno (psihološki i socijalno), a svega nekoliko decenija pre toga i kao protivpravno.²

Pitanje društvenog statusa prostitucije u jednoj istoj državi neretko je variralo između kategorija pravno dopuštenog, pravno nedopuštenog, socijalno devijantnog, psihosocijalno devijantnog i ostalih statusa ponašanja, uključujući i različite varijacije navedenih modaliteta, ali i njihovo višekratno sukcesivno

² O kriminalizaciji i dekriminalizaciji homoseksualizma v. npr: Barnett, 1973; Frank, 2014; Hildebrandt, 2014; Kane, 2003; Lafitte, 1958.